

**С.С.Матёқубов,
ЧЭКИ “Hamkorbank” АТБ Кредитлаш
ва Андеррайтинг департаменти ҳудудий менежери,
ЎЗР Банк-молия академияси тингловчиси**

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА КРЕДИТЛАШ ЖАРАЁНЛАРИНИ МАРКАЗЛАШГАН АНДЕРРАЙТИНГ ТИЗИМИГА ЎТКАЗИШ

Аннотация: Ушбу мақолада тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини марказлашган андеррайтинг тизимига ўтказиш ҳақида маълумот берилган. Шунингдек, тижорат банкларида кредитлаш жараёниларини ривожланиши, амалиёти, жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб Андеррайтинг тизимининг аҳамияти ва унга Ўзбекистонда ўтиш қадамлари ёритилган. Андеррайтинг тизимининг аҳамияти, анъанавий кредит жараёнлари билан ушбу янги тизимнинг афзалликлари ўрганилиб, комплекс таҳлил қилинган. Бундан ташқари, андеррайтинг тизмига ўтиш бўйича хулоса ва таклифлар берилган.

Таянч сўз ва иборалар: тижорат банклари, банк хизматлари, кредитлаш амалиётлари ва жараёнлари, андеррайтинг, андеррайтер, коэффицентлар, риск таҳлили, тўловга лаёқатлилик, реал фаолият таҳлили.

Кириш

Бизга маълумки, бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида кредитлаш амалиётлари энг актуал мавзу ҳисобланади. Шу сабабли ушбу йўналиш бўйича замонавий механизмларни жорий этиш тижорат банклари олдидаги энг муҳим масаладир. Муҳтарам Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан 23.03.2018 йилда имзоланган “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620 – сонли қарорларида ҳам шу йўналишга оид бир нечта масалалар келтириб ўтилган:

“...Амалга оширилаётган ислохотлар натижасида банк тизимида хизматлар кўрсатишнинг бозор механизмлари жорий этилмоқда, уларнинг турлари кенгайтирилмоқда, тадбиркорлар ва аҳоли учун молиявий очиқлик ошиб бормоқда.

Шу билан бирга, банк хизматлари истеъмолчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига, айниқса, ҳудудларда риоя этиш ҳамда молиявий очиқликни кенгайтириш, шунингдек, хизмат кўрсатиш маданияти ва банк тизимига бўлган ишончни янада оширишда бир қатор муаммо ва камчиликлар кузатилмоқда. Хусусан:

биринчидан, кредитларни ажратиш бўйича қарорлар қабул қилишда ваколатларнинг ҳаддан ташқари марказлашганлиги бош банклар ва уларнинг филиаллари ўртасидаги жавобгарликнинг аниқ чегараланишига тўсқинлик қилмоқда;”

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, тадқиқотлар ва амалиётдаги тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, кичик ва ўрта бизнес субъектларининг, жисмоний шахсларнинг банк кредитларига бўлган талабининг ортиб бориши билан бирга,

бу борада қатор зиддиятли масалалар ҳам юзага чиқмоқда. Жумалдан, кредит ҳужжатларини расмийлаштириш ва кредит олиш жараёнининг мураккаблиги, олинган кредитлар ва уларга ҳисобланган фоизларнинг белгиланган муддатларда қайтарилмаслиги каби муаммолар шулар жумласидандир.

Шу сабабли ҳам бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг кредитлаш жараёнларини оптималлаштириш мақсадида уни марказлаштириш, яъни замонавий Андеррайтинг йўналишини кириб келиши ва унинг жорий қилиниши замон талаби бўлиб қолмоқда.

Тадқиқот методологияси

Мақолада тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини марказлашган андеррайтинг тизимига ўтказиш масалаларини ўрганишда тамойил, қиёслаш, эмпирик назарий методлар орқали ўрганилди. Бундан ташқари кузатиш амалий тадқиқот усулларида кенг фойдаланилди. Шунингдек, тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини марказлашган андеррайтинг тизимига ўтказиш йўллари ишлаб чиқишда илмий мушоҳада усулларида фойдаланилди.

Асосий қисм

Табийки ҳар бир соҳада бирон янгилик ёки янги йўналиш ташкил этишда шошма -шошарликка йўл қўйиб бўлмаслиги, аксинча чуқур таҳлиллар асосида, тажриба -эксперимент методлардан фойдаланган ҳолда жорий этиш, ижобий натижаларга эришилганидан кейингина тўлиқ тадбиқ этиш лозим. Шундан келиб чиқиб, тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини марказлашган андеррайтинг тизимига ўтказишда ҳам ушбу тизимнинг аввало жаҳон тажрибасини, ривожланиш тарихини ўрганиш ҳамда назарий асосларини чуқур таҳлил қилиш долзарб масала ҳисобланади.

Бизнинг айнан шу “Тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини марказлашган андеррайтинг тизимига ўтказиш” мавзусидаги диссертация тайёрлаётганимиз, яъни тадқиқот ўтказётганимизнинг асосий мақсади, тижорат банкларида янги ташкил этилаётган замонавий Андеррайтинг тизимининг долзарблигини чуқурроқ таҳлил этиш, унинг назарий асосларини ва жаҳон тажрибасини ўрганиш орқали миллий стандартини яратиш ва шу билан боғлиқ масалаларни тадқиқ этишдан иборат. Лекин, бугунги кунгача айнан Андеррайтинг тизими Ўзбекистонда илмий жиҳатдан ўрганилмаган. Фақат баъзи бир тадқиқотчи олимлар томонидан умумий кредитлаш масалалари ўрганилганда, қисқача маълумот келтириб ўтилган. Дунё миқёсида оладиган бўлсак, асосан рус олими Шинкаренко И. Э. томонидан ўрганилган.

Назарияга мурожаат қиладиган бўлсак, “банкнинг кредит сиёсати — кредитлаш жараёнида юзага келувчи таваккалчиликни бошқаришда банк раҳбарияти томонидан қабул қилинадиган чоралар ва услубларни белгиловчи ҳамда банк раҳбарияти ва ходимларини кредитлар портфелини самарали бошқаришга доир кўрсатмалар билан таъминловчи ҳужжатдир. Кредит сиёсати банкнинг кредит фаолияти мақсадларини аниқ кўрсатиши ва аниқлаб бериши шарт.”[4]

Тижорат банкларида кредитлаш жараёнлари банк кредит сиёсати ва низомларга асосан банклар томонидан кўрсатиладиган кредит, банк кафолати, лизинг, факторинг, аккредитив, овердрафт ва савдони молиялаш ҳамда кейинги молиялаштириш хизматларини кўрсатиш жараёнларидан ташкил топган.

Оддий қилиб айтадиган бўлсак, кредитлаш жараёнлари бир комплекс жараён ҳисобланиб, кредитга ариза қабул қилинганидан унинг тўлиқ сўндирулганигача ва қайта молиялаштирилиши билан боғлиқ тизим ҳисобланади.

Кредитлаш жараёнида андеррайтинг тушунчасига назар соладиган бўлсак, илмий ва назарий адабиётларда “Андеррайтинг” (инглизчадан *underwriting* – “обуна” маъносини ангалатади) молиявий секторда бир нечта маънога эга, улардан бири кредит бериш ёки бошқа шартнома тузишда қарор қабул қилишда ҳавфларни баҳолашдир. Тижорат банклари кредитлаш жараёнида андеррайтинг деганда - банкнинг сўралаётган кредитни қайтариш ёки қайтармаслик эҳтимоллигини баҳолаш, шунингдек, мустақил рискни баҳолаш натижалари асосида битимнинг оптимал вариантини тузиш тартиби назарда тутилади. Ушбу жараён потенциал қарз олувчининг тўлов қобилияти ва кредитга лаёқатлилигини муайян банкда қабул қилинган методологияга мувофиқ ўрганишни ўз ичига олади. Бундай тартиб натижаси аризачининг кредит аризаси бўйича ижобий қарор қабул қилиниши ёки қарз беришни рад этиш ҳисобланади. Бироқ, банк, шунингдек, кредит олган миқдорга розилик бериши мумкин, аммо банк учун ҳавфларни ҳимоя қилишни ҳисобга олган ҳолда, аризачи кутган шартлар асосида эмас, балки бошқа шартлар қарор қабул қилиши мумкин. Оддий сўз билан айтганда, тижорат банкларининг кредитлаш жараёнида андеррайтинг тизими шундай бир замонавий тизимки, ҳар бир кредит маҳсулотлари бўйича келиб тушаётган аризаларни кўриб чиққан ҳолда, ўз тартиби, таҳлил, ҳужжатларни ўрганиш приципларидан келиб чиқиб, якуний қарор қабул қилувчи ваколатли органи ҳисобланади.

Ҳозирда андеррайтинг тизимининг жаҳон тажрибасида икки хил тури мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар ҳисобланади:

1. Автоматик, яъни скоринг усули асосида сунъий интеллектдан фойдаланган ҳолда андеррайтинг. Банк томонидан автоматик текшириш қарз олувчининг оз миқдордаги кредити бўйича тўловга лаёқатлилигини тезкор баҳолаш чоғида амалга оширилади. Банк ходими қарз олувчи ҳақидаги маълумотларни махсус дастурга киритади, унинг асосида дастур балларни белгилайди. Тўпланган баллар натижалари асосида кредит тўғрисида қарор қабул қилинади. Бундай соддалаштирилган текшириш 5 дақиқадан 1 соатгача давом этиши мумкин.

2. Индивидуал, андеррайтингнинг ушбу тури асосан маълум бир миқдордаги кредитлар учун, асосан кичик ва ўрта бизнес субъектлари учун ажратиладиган корпоратив кредит лойиҳалари учун ташкил этилади. Яъни, индивидуал андеррайтинг катта миқдорда кредитлаш учун ишлатилади. Қарз олувчини баҳолаш жараёнида турли банкларда турли хил бўлиб, ҳар бир йўналиш ўз вазифаларини бажариб, қарз олувчи тўғрисида тақдим этилган

маълумотларни пухта текшириш, таҳлил қилиш орқали амалга оширилиги мумкин. Бу ҳолда якуний қарор андеррайтер томонидан, яъни мижоз ва тегишли бўлимлар томонидан тақдим этилган маълумотларни таҳлил қилиш орқали амалга оширилади.

Дунё мамлакатлари тажрибасига назар соладиган бўлсак, регулятор яъни Марказий банклар талабларига ва банк назорати бўйича Базел қўмитасининг тавсияларига риоя қилиш рискларни бошқариш тизимининг кенг ривожланишига олиб келди. Рискларни баҳолаш, яъни андеррайтинг, хатарларни бошқаришнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Ушбу андеррайтер касбининг аҳамияти ортиб бориши ва банкларда ушбу йўналишга бўлган талаб хавф-хатарларни бошқариш сифатини оширишга мўлжалланган Базел 3 шартномаси билан боғлиқ. Масалан, Россияда, "банк соҳасида андеррайтери" касби 2000-йиллар бошида пайдо бўлган. Бугунги кунда андеррайтинг машҳурлиги ортиб бормоқда: кредит жараёнларини такомиллаштириш, кредитлаш соҳасидаги технологияларни ривожлантириш ва мижозлар маълумотларини тизимлаштириш туфайли, андеррайтинг каби объектив хавфларни баҳолаш тартиби Россиянинг энг йирик банкларида жорий қилинган.

Ўзбекистон Республикасида ҳам регулятор томонидан тегишли ислохотлар олиб борилиши натижасида, тижорат банкларида кредитлаш жараёниларини замонавий андеррайтинг тизимига ўтказиш босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Ушбу соҳада олиб борилаётган ислохотларни натижаси сифатида республикамиздаги нуфузли ва ҳар доим янги йўналишларни биринчилардан бўлиб жорий қилувчи банклардан бири ЧЭКИ “Hamkorbank АТБда кредитлаш жараёниларини оптималлаштириш, аризаларни кўриб чиқишда инсон омилини камайтириш, қарз олувчилар тўлов лаёқатлилигига тўғри баҳо бериш, банкда кутиладиган кредитлаш амалиётлари билан боғлиқ рискларни самарали бошқариш шунингдек, кредитлар бўйича аризаларни кўриб чиқилишини сифатлари ташкил этиш орқали мижозларга қулайлик яратиш мақсадида банкда ташкил этилган андеррайтинг тизимига қисқача тўхталиб ўтмоқчимиз.

ЧЭКИ “Hamkorbank” АТБда кредитлаш жараёниларини андеррайтинг тизимига ўтказиш босқичма -босқич 2018 йилнинг охирлари ва 2019 йилнинг бошларида бошланган бўлиб, бугунги кунда хорижий тажриба асосида такомиллаштириш ишлари олиб борилмоқда.

Шунингдек, “ЧЭКИ “Hamkorbank” АТБда банк тармоқларининг мустақил кредитлаш лимитидан юқори миқдорларда микро, кичик ва ўрта кредитларни ажратиш тўғрисида” Низом ишлаб чиқилган бўлиб, мазкур Низом Ўзбекистон Республикаси “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2019 йил 16 ноябрдаги 28/2-сонли “Таваккалчиликка асосланган пруденциал назорат доирасида айрим банк операцияларини амалга оширишнинг оптималлаштирилган тартибини

тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқаруви қарори, шунингдек ЧЭКИ «Hamkorbank» АТБ нинг Устави, Кредит Сиёсати ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосан ишлаб чиқилган бўлиб, банк тармоқларининг мустақил кредитлаш лимитидан юқори миқдорларда микро, кичик ва ўрта кредитларни (мос равишда агрокредитлар) ажратиш тартибини, яъни “Андеррайтинг” тизими орқали кредитлаш жараёнини ташкил этилиши белгилаб беради.

Хулоса ва таклифлар

Юқорида келтирилган маълумотларда таъкидлаганимиздек, тижорат банкларида кредитлаш жараёнларини марказлашган андеррайтинг тизимига ўтказиш долзарб мавзу бўлиб, ушбу соҳа бугунги кунда Ўзбекистон тижорат банкларида янги йўналиш ҳисобланади ҳамда илмий жиҳатдан тадқиқ этилмаган. Шу сабабли мақоламизда келтириб ўтилган тадқиқотнинг асосий предмети ҳам унинг назарий асосларини ўрганиш ва жаҳон тажрибаси асосида миллий стандарт жорий этиш бўйича хулоса ва таклифлар бериш ҳисобланади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон банк тизимида андеррайтинг тушунчаси янги йўналиш ҳисобланлиги боис, ушбу соҳани чуқур ўрганиш, жаҳон тажрибасини кўчирмасдан, аксинча уни маҳаллийлаштириш, яъни бизнинг банк тизимнинг тегишлича муаммоларида келиб чиққан ҳолда жорий этиш, унинг аҳамиятини англаган ҳолда индивидуал ёндашиб амалиётган тадбиқ этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бизга маълумки бугунги кунда тижорат банкларида муаммолари кредитларнинг салмоғи сезилар даражада ўсди. Бу албатта салбий кўрсаткич ҳисобланади. Шу сабабли ҳам ушбу муаммоли кредитларнинг салмоғини камайтиришда кредитлаш жараёнларида андеррайтинг тизими муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк хизматлари оммабоплигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3620-сонли қарори
3. «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони ПФ - 4947, (2017)
4. “Тижорат банклари кредит сиёсатига нисбатан қўйиладиган талаблар тўғрисида” низом, 02.03.2000 905-сон. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки.
5. Модернизация продуктов и бизнеспроцессов банковского кредитования физических лиц. Лавришко А.С. Дисс на соиск. уч. степени к.э.н.
6. Рашидов О.Ю., Тоймухамедов И.Р., Алимов И.И., Тожиев Р.Р. Пул, кредит ва банклар: Дарслик. – Т.: ТДИУ, 2009.

7. Тоймухамедов И.Р. Ўзбекистонда самарали банк инфратузилмаси ва кредитлаш жараёнлари истикболлари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” Илмий эл. журнал. № 3, 2020 йил
8. www.cbu.uz
9. www.wikipedia.org
10. www.hamkorbank.uz
11. https://www.banki.ru/wikibank/anderrayting_v_kreditovanii/